

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 85 (16245) ♦ 2000 чылдың август 1, вторник ♦ Ат салган шагы 20.35. Садар өртээ 3 рубль

НААДЫМ-2000

БОТТУҢ АРГА-ХОРГАЗЫ-БИЛЕ

Мал чөмнеринин белектелин база дүжүт ажаалдазынга белектели чөгүүр үзүндө шынарлыг чорударының план хөмчөглерин ТР-нин Чазаа болгаш республиканын Көдээ ажил-агый яамызы кылып чорудуп турар. Бо чугула ажил-агый хөмчөгүр чөвүлел хуралдар чайны дургу чагыс эвес удаа эртип турган. Аңаа кол кичээгенин ажилды эки организастаарыңче, агаар-бойдустун таарымчалыг үзүн ажыглап, сизен кезер шөлдери ажыктыг ажыглаарыңче, шынарлыг мал чөмнерин белектеринче угландырыңча чугаалагып турган. Ол шыкаш ажаап алышыңче белектели амдан эгелеп чорударын база чугаалагып турган.

Бо чылын эртен чылдарга бодаарга, агаар-бойдус көдээ ажил-агый продукцияларының өзүмнеринге кончук таарымчалыг болуп турарын Чазаактың болгаш Көдээ ажил-агый яамызының тускай эртемнигерле демдеглээн. Ыңангаш амдан эгелеп хамык күштү мал чөмнерин болгаш тараа культуларын белектеринче угландырыңча чугула деп чүве көдээ ишчилерге база билдингир.

Бо хүнерде кожуннарда мал чөмнерин белектер ажилдарының ниити байдалын билеп алыр дээш Көдээ ажил-агый яамызының сайдыыңча оралакчызы Алексей Салкакович ЭРЕС-ООЛ-биле ужуражып чугаалаштым.

— Эрес-оол Салкакович, бо хүнерде республикада мал чөмнерин белектер ажилдары каныг дөңнелде чоруп турарыңар?
— 2000 чылда план езуугаар мал бажыңга дүүштүр 175 муң 386 тонна сизен белектер ужурулгусу Сенажты 8 муң 850 тонна, силосту 1 муң 570 тонна, витаминиг сизен далганын 35 тонна. Бо хүнерде республиканың кожуннарында 540 тонна сизен белеккеттинген. Сан-түң-биле алырга, Биң-Хем кожунунун “Кызыл тарааның” колхоз 182 тонна сизен белеккет алган. Улуг-Хем—120 тонна, Таңды — 70 тонна, Кызыл кожун — 65 тонна. Тожу, Чеди-Хөл, Бай-Тайга, Сүт-Хөл, Эрэин, Тес-Хем болгаш эске-даа кожуннардан сизен белектелинде медээлер амдызында келбейн турар. Ыңчалза-даа үстүнде адаанын кожуннар сизен ажилчыңче кирген деп турар. Олардан мал чөмнерин белеккет ап турарының дугайында көргүзүлгүр удавас

келир боор. Хуу арат ажил-агыйлардан медээ амдызында келбейн тур.

— Июль 21-де мал чөмнерин болгаш тараа культуларын белектеринге хамаарышкан көвүлел хуралга чамдык кожуннарда кывар-чаар чүүл болгаш ортык кезектер чедишпезинден техника ажыгалга кирбейн, анаа-ла туруп турар деп, чугаа үңген, чогум бо талазы-биле байдал каныгыңар?

— Чазаак көдээ ишчилерге курлавырларын берген. Көдээ ажил-агый продукцияларын бүдүрүп алырыңа дотация кылдыр 3 млн. 490 муң акшаны үндүрген. Ол акша-биле кывар-чаар чүүл-даа, артык кезектер-даа салып ап болур. Оон ыңай кожуннар боттарының курлавырларын ажыглап болур. Хой дүгүнүң өртээ бо хүнерде 8-тен 35 рубль, өшкү дүгү — 80-ден 150 рубль бооп турар. Хой-өшкү дүгүн саткаш, орулга алган кожуннар база бар, ону чүге кывар-чаар

чүүлдер салып алырыңа ажыглап болбас деп. Артык кезектер четчир, ону чүгел агрохандырылга чери-биле керээ чарып алгаш, оон ап болурунун арзасы бар.

ТР-ниң Чазаа чоокта чаа доктаал үндүрген, ында айтканы болза, чоңун ажылчың кезеңин сизен ажылыңче хаара тудары-биле 156 муң рубль түңгү акшаны үндүрүп берген, а кожун бүрүзүңге 10—12 муң рубль. Дүжүт ажаалдазынга кожуннар болгаш сумулар боттарының бюджет курлавырларын база ажыглаар ужурулгусу. Бо чылын агаар-бойдусту таарымчалыг-дыр, ону ажыглап, сизен белектели болгаш тараа культуларын четчир кыдыр белеккет алыры—үңген негелдези-дир.

2000 чылдан төрүүр хой-өшкүнү болгаш эске-даа малды тударыңга дотация бээрин Чазаак чедип алган болгай. Бо чартык чылда мал бажы өзүп турар бе?
— 2000 чылдың январь 1-

чүгүрү-биле алырга, малдың чамдык хөвирлеринин баш саны эвээш-даа болза, чоорту өзүп эгелээн. Шээр мал—16 хуу, мыйыстыг бода мал — 9 хуу өскөн. Республикада малдың 80 хуузу арааттарын болгаш хуу чоңун өңчүзү, артан 20 хуузу коллективтиг ажил-агыйларын бооп турар. Мал чеже-даа хуу кижилерин болза, Тыва Республиканың өңчүзү деп чүвени билеп алыры артык эвес. Чоңун чедимес кезеңге мал өстүрери-биле ТР-нин Чазаа лизинг езуугаар 4 млн. түңгү акша үндүрүп бээр деп турар. Республика бюджетинден малдың бажын өстүреринге берип турар дуздаланың болгаш деткимчезин долузу-биле ажыглаар керек.

— Удавас малчынарның байырлары Наадым болур, анаа көдээ ажил-агыйның мурнакчыларың шанап-мактаары көрдүңүз турар бе?
— Наадым байырлары чүгел малчынарның эвес, а тыва чоңун ыдык долган байырлары болгай. Наадым байырларын таварыштыр ажил-инжиге эки көргүзүлгү кижилерин Чазаак черинге шаңнаары көрдүңүз турар. Анаа 500-ден 1000 мал өстүрген кижилерге орден бээр. Республиканың кожуннарында үңгү березинге алысыйн кызып ажыдап турар кижилер хой. Оларга Эрэин кожундан Сергей Ынаалай, Алдын-оол Соян, “Чаа оруктуң” малчыны Байыр Мандал, Ба-

лександр Кеңден 700 шээр малдыг, 100 хире чылгылыг, Очур-оол Хомушку 100 хире бода малдыг, 600 шээр малдыг, Кара-Хөлдөн Кудурукпай Дажы 500 ажыг шээр малдыг, 200 бода малдыг, Мөңгүн-Тайгадан Болат Донгак 100 башка онааштыр 140 хуу мал бажын өстүргөн. Маңаа саанчыларың база айттыңар. “Революцияның чалбыңы” колхоз-тун саанчызы Алевтина Дажы-Сал 6 айың түңгелди-биле алырга, 18 муң 826 кг сүттү сагган. “Шанган” көдээ ажил-агый кооперативтен Эрес-кыс Саая 11 муң килограмм сүттү сагган. Хаваа ажаакчыларың база-ла үр-түңгелдиг ажыдап турар. “Революцияның чалбыңы” колхозтан Руслана Болитик 1 баш хаваңа онааштыр 350 грамм дензин алган. Механизаторлардан беди көргүзүлгү ажыдап турар кижилер хой. Каа-Хем кожунда Ильинка суму-зунда Кан-оол Ондарны адап болур. Бо адаанын кижилер көдээ ажил-агый фронтунуң езуулгусу мурнакчылары-дыр. Эске көдээ ишчилер база бо кижилерге денжеңип, беди көргүзүлгү болурун күзээр-дир мен.

“Чуруун чудук адааче суккан эвес”, боттуң арга-хоргазы-биле, агаар-бойдустун эки аажызын ажыглап, кышты менди алып эртер дээш кызар апар.

Игорь ДАМДАК.

— чүк болгаш чик машиналарга — 2001 чылдың январь 1-ден бо хоойлу күштүг болуп кирер. Россияның транспорт инспекциязының департаментиниң хыналда чоргузуп турар үеде хуу сайгарлыкчылар-биле бо доктаалдың күсселдези дээш доктаал ажыды чорударын даандырган.

Сergeй ХЕРТЕК.

хүнде РФ-тиң Агаар-декант шериглери боттарының профессионал байырларын демдеглээн.

— Россия Федерациязы Грузияда турар шериг базаларының чартык кезин, тодаргайлаарга, 4 баазаның ийзин кызыра-рынга белен, ону 2001 чылдың июль 1-ге чедир боттандыра деп, РФ-тин Чазаак Даргазының орлакчызы Илья Клебанов демдеглээн.

— Россияның хамаатыларың чайгы үеде Украина-ның курорттарыңга (Крымга) дыштаныры-биле чоруп турда, немелде өртөккө үндүрүңү солаан турган, а кажан чоң дыштанып эгелээндө, немелде өртөккө үндүрүңү катап тургускан, оон түңгелде дыштанып барганнар чанып эгелээн. Пластиктиг карточка-биле санажыр дээрге, Украина-да ыңдыг херекселдерин

ажыглавын турарыңдан берге байдал тургустуна берген.

— АКШ-тың президент соңгулдаларыңа киржири-биле Джордж Бушту (АКШ-тын шаандагы президентинин огулу) депшидер республиканың партияның съездине Филадельфия хоорайга эртек.

— Соңгу болгаш мурунуу Корейлерниң даштык херектер сайттарының ужуражышкыны Сеулда эртип турар. Ийи чурттун чоңунуң культура хөмчөглерин август айың ортан үзүндө организастаарың сайттар дугурушкан. Алызында барып ийи Корей күрүне мурунда ышкыш чаңгыс күрүне болу бээриниң айтырларың чазактар денгелинге чугаалажырын база дугурушкан

ЧИИГЕЛДЕЛИГ ЧАГЫДЫЛГА АЙЫ
Август 31-де “ШЫН” солун 75 харлаар. Байырларга Силерге белек кылдыр ЧИИГЕЛДЕЛИГ ЧАГЫДЫЛГА АЙЫН чарлап тур бис.
Август 1-ден 31-ге чедир 2001 чылдың 6 айында чагыдылга өртээ 95 рубль хөвээр артар.
Сентябрь 1-ден эгелеп “Шын” солунун чагыдылга өртээ улгадыр. “Шын” солунун чиигелделиг чагыдылганын кылып алырыңче далажыңар!

Тыва Республиканың Чазаанга

КОНКУРСУ ЧАРЛААН
Республиканың эмнелге, өөредилге, культуру, социал камгала албан черлеринин база ортумак, дээди өөредилге черлеринин келир кышка белектелин экижидери-биле конкурсту Тыва Республиканың Чазаа чарлаан. Конкурсту эрттиреринин дүрүмүн бадылаан. Ону июль 25-тен сентябрь 25-ке чедир эрттирер. Бо үенин дугузунда социал адырын албан черлеринин кышка белектелин үлгелериг чорударында айткан. Организаастыг комитетти тургускан, кышка белектели ажилдарын ол удуртур. Конкурстун түңгелди адырлар айы-биле октябрь 1-ге чедир үндүрер. Оон тилекчилеринге дипломнарны, акша шаңнааларын тыпсырын Чазаактың хүлээп алган доктааткан.

СОЛУННАРГА ДЕТИМЧЕ
Республиканың “Шын” болгаш “Тувинская правда” солуннарының шынарын экижидер болгаш тиражын көвүдөдир сорулга-биле оларга акша-хөргөңини аңгылап бээр дугайында доктаалды ТР-нин Чазаа хүлээп алган. Тыва Республиканың хөкүмүде фондундан компьютер техникасы садып алыры-биле “Шын” солунга 170 муң, “Тувинская правда” 170 муң рубльди чээлиге бээрин ында айткан. Берген акша-хөргөңини техника садып алырыңа ажыглаарын, компьютер технологиязыңче шилчилерин солуннарның редакцияларыңа дааскан.

УРЕГДЭЭШКИНЕРНИ КЫЛЫРЫНГА
Тыва Республиканың Президентизи Ш.Д.Оор-жак Сүт-Хөл, Барың-Хемчик, Бай-Тайга кожуннарга ажилчың албан кылып чоранының түңгелдеринге хамаарыштыр хүлээп алган протокол шийтирине болгаш Каа-Хем кожунун хынап көргөңинин актызыңа үндөзилээш, үерин чедирген когаралдарын каттап кыдыр ажилдарга акша-хөргөңини бо кожуннарга аңгылап бээр дугайында доктаалды Чазаак хүлээп алган. Кывар-чаар материалдар, аш-чөм продуктулары садып алырыңа чарыгдары-биле ТР-нин Президентизинин курлавыр фондундан 176 муң рубльди берген. Оон иштинден Сүт-Хөл кожунга 81,2 муң, Барың-Хемчикке — 54,4, Бай-Тайгага — 20, Каа-Хемге — 20,4 муң рубльди бээрин доктааткан.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ
Тыва Республиканың Минерал-чиг эт баазанын катап тургузарының фондунун 1999 чылда бюджетинин күсселдезинин талазы-биле Отчедунун дугайында

Дээди Хурал 2000 чылдың июль 29-та хүлээп алган
2 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езуу-биле парлаан хүнүнден күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Президентизи Ш.ООРЖАК

1 чүүл. Тыва Республика Минерал-чиг эт баазанын катап тургузарының фондунун 1999 чылда бюджетинин күсселдезинин дугайында Отчедун орулгалар талазы-биле 15063,0 муң рубль түңгө база чарыгдалар талазы-биле 16899,4 муң рубль түңгө бадылаар.

Тыва Республиканың Президентизи Ш.ООРЖАК

1 чүүл. Россия Федерацияның Социал камгаладылга фондунун Тыва Республика талазы-биле Девискээр салбырының 1999 чылда бюджетинин күсселдезинин талазы-биле Отчедунун дугайында

Дээди Хурал 2000 чылдың июль 12-де хүлээп алган талазы-биле 14035,3 муң рубль түңгө бадылаар.
2 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езуу-биле парлаан хүнүнден күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Президентизи Ш.ООРЖАК

1 чүүл. Россия Федерацияның Социал камгаладылга фондунун Тыва Республика талазы-биле Девискээр салбырының 1999 чылда бюджетинин күсселдезинин талазы-биле Отчедунун дугайында

Дээди Хурал 2000 чылдың июль 29-та хүлээп алган талазы-биле 823 муң рубль түңгө база чарыгдалар талазы-биле 871 муң рубль түңгө бадылаар.

Тыва Республиканың Президентизи Ш.ООРЖАК

1 чүүл. Россия Федерацияның Социал камгаладылга фондунун Тыва Республика талазы-биле Девискээр салбырының 1999 чылда бюджетинин күсселдезинин талазы-биле Отчедунун дугайында

Дээди Хурал 2000 чылдың июль 29-та хүлээп алган талазы-биле 482,2 муң рубль түңгө база чарыгдалар талазы-биле 4821,74 муң рубль түңгө база чарыгдалар талазы-биле 538,6 муң рубль түңгө бадылаар.

Тыва Республиканың Президентизи Ш.ООРЖАК

ТЫВА ЦИРК КОЖАВЫСТА

Тыва Республиканың алдарлыг артизи Юрий Оскал-оолга удурткан тыва цирк болуунуң кежигүннери Россияның мергежилдиг артистеринин саныга кирер. Олар талантыңыг ш-өөрү-биле кады делегейини чурттарың, Россияның хоорайларың кезип, дыка хей чылдарың дургузунда тыва уран чүүлү нестередиң, суртаалдан чоруп турарлар. Бо чылдың эгезинде чоокку даштык чурттар: Азербайджанга, Грузияга, Россияның Волгоград, Казань болгаш эске-даа хоорайларыңга уран талантыңың көргүсөңнер.

Бо хүнерде тыва цирк бөлүү Россияның мергежилдиг артистери-биле кады Красноярскиде ойнап эгелээн. Тыва аялгаларга үдеттирип алгаш, сывырындак демир кырынга яны-бүрү нарын мергежилдерини кылып, танышпа, тыва амдырал дугайында көргүзүлгелерин чыыган чоңа бараалгадып турарлар. Тыва цирк бөлүүнүң эң бичези Демир Хертек 16 харлаан. Ол маңаа 10 харлында ойнап эгелээш, ам езуулгусу мергежилдиг, талантыңыг артист болу берген. Сывырындак демир кырынга нарын мергежилдер кылырыңдан аңгыда, чолдак хөс демирлер кырынга нарын көргүзүлгү кылдыр номерни аңазы Борис Хертек-биле кады белеккет алганнар. Аныяк артистин ойнаарын көрүкчүлөр магадап, динмиттиг адыш часкашкынары-биле байыр чедирип турарлар. Олар август айың ортанга чедир бо хоорайга ойнаарлар.

Бистиң корр.

Транспорт инспекциясында

БИЛИП АЛЫРЫ АРТЫК ЭВЕС

Хуу сайгарлыкчыларга хамааржып турар автомобиль транспортуңа айың чок чорукту болдурбазының талазы-биле 1995 чылдың декабрь 10-да үңген № 196 “Орук шим-чөзүшкүңне озал-ондакты болдурбазының дугайында” федералдыг хой-луга база РФ-тиң Чазааның 1997 чылдың апрель 26-да хүлээп алганы № 501 доктаалыңа үндөзилээш,

Сөөлгү шакта

— Москвага эрткен делегейин 22-ги кинофестивалы амылгы дооскан. Аңаа 16 чурттун кинематографистери киришкен. Тилекчилерини шаңнаан. Фестивалдың түңгел кезинге РФ-тиң Президентизи В.Путин киришкен болгаш байыр чедирген. Президент В.Путинниң Чарлың РФ-тиң кинематографистер эвилелиниң даргазы Никита Михалков номчаан. “Моон соңгаар Москва фестивалы делегей чергелиг апар болгаш чыл саныкта эртер” деп ул Чарлыңга айткан.

— РФ-тиң Президентизи В.Путин эртен дыштанып үңгө Шериг-Далай флорунун профессионал байырларыңга холбаштыр Калининград областа Бал-

— Эрткен дыштанып

"ШЫННЫ" 75 ЧЫЛЫНГА

Ажыл-иш - кол магадылал

Экономиктиг айтырыг

Ону болдурбас бис

Чарылбас өннүүм

Амыдырал-чурталгага солун, уттундурбас чүүлдер тургулаар. 1950 чылдар үези чүве. Ынчан Тыва автономнуу область турган бис. Ол чылдың июнь айда дыка хөй тыва оолдарны Совет Армияның хүрээленинге келдиртип турган. Дыка хөй орус, тыва оолдар шеригже чорупкан бис.

Тывадаан келдирткен оолдар Чөөн чүкке шериг албаны эрттирер болган бис. Чамдымысты Камчатка чартык ортулуктан эгелээш оон думчуундан Япония чоогунга чедир "дамдылал" баткан Курил ортулуктарыне чорудупкан. Аана бир чыл ажыр шериг албаны эрттирив турувуста, 1952 чылда бир-ле катап почта чедип келген. Чага-бижик аалорандан, ха-дунна, дөргүл төрөлдөн, төрөш чурттап бир ай болгаш келир, ол келирде, бир солдатка эмжеок чага келир чүве. Чүге дээрге хариласа чүгө-ле пароход, шуналар-биле келир болгаш. Почта келирин солдаттар эндээр эвес, билир турган. Ынчал маныгайын турумада, кезектин стиринна дужаалдыг командиря мени кел дээр. Чедө бээримге, квантинга сунуп берген. Ону тудул алгаш, почтага чедө бээримге, ак постө мээң адимни бижээн бичи хааржакчыгач туступ берди, өөрүүрүм-даа аажок. Каарнага келгеш, өөрүүм-де чазык көргөн: бичи пөс хөптүр тараа, ааржи, курут сун каан, оон ааданна чага бижир саазынтар, оон ынай бир саазында араашыг сун каан "Шын" солун бар болган. А солунун ол-бо солдаттар бочурап номчуруунга өй болган бис. Шак ынарар "Шын" солун Ыраккы Чөөн чүкте Кунарш ортулуунга, четкен турган. Дыка-ла амьрал номчул турган-бис: Белке-посылка Кызылдан келген, мээң угбамчестем чорудупкан болган. Олар ка-йым-даа "Шын" солунун илдеп-кейди авторлары, номчукуллары чораннар.

Мен "Шын" солун редакциязынга ажылдай бээр боор-мен деп дүжүм-дээр чок турган. 1953 чылдын сес аиа шеригден чанып келгенimde, талтыг-ла чартык ай аана-ла басып турган мен. Бир хүн угбам мени: "Ажыл-иш чүгө чедир чорудупкан дээр. Москва хоорайже өөренип чоруурун чадавас деген. Шынап-ла, чедө бээримге, 4 кижини Москваже комсомолдун Дээди школазыне өөредип чорудар деп турлар. Оларын аразында мээң адим база бар. Өөрүп четтиргеними илереткеш, хөй-ле болал-биле басып үнген мен. Чоруур үеге чедир ажылм уламчылап турган мен. Бир-ле хүн солун үндүрерини харысалгалыг дежурный чогаалчы Байкара Дамцаевичи Хөвемей турган, мен дузалакчы болушаан материалдар номчуур аларган мен. Ынчаарда солунун арын бурзун типографияга парлаткаш, номчул, чазыктарын элери-биле харысалгалыг дежурный корреторлар эккеп бээр чүве болгай. Солуннарнын арыннары дежурный Хөвемейге эккеп берген. Номчул-номчул, элери эткеш, адын салып кагды. "Номчул кааптынар бе, азынар салыры утпады-дыг, мергежилдиг журналистер турган, дөржүлганы улуг Д.О. Берзи, М.Н. Ляндуп, Б.Д. Хөвемей олар "Шын" солунга редакторлар чораннар. Чогаалчылар Б.Д. Хөвемей, С.К. Самба-Ляндуп, С.Ө. Тамба, Т.Кызыл-оол, оолдурдукчулар Сергей Кызыл-оол, Монгуш Толчаа, аана-ла хүндүткел-биле "башкы" деп адырарыс А.Алдын-Херел болгаш оон-даа өскелер-биле кады ажылдап чордум. Устүнде алаан өөрүм бо хүнде бистин аравыста чок, ынаыг-даа болза оларга мөгөөр, тейлээр ужурул мен. Чүге дээрге олар мээң башкыларым, дагдыныкчыларым-дыр.

"Шын" солун редакциязын коллективинден бо хүнге чедир ажылдап-даа, хүндүлүг дыштанылгада-ла чурттап чоруур кижилерни сактырга өөрүнчү. Оларга М.Д. Кара-Тонуг, О.А. Долгар-оол, О.Х. Пееен, А.Х. Аир, тыва улустун чогаалчы К.Э.К. Кудажы, редактор В.С. Шаравин болгаш оон-даа өскелер хамааржыр. Бир-ле катап чайын бир хүннерин бирээзинде (1954) мени редактор кел-

дээр сен, чеже аана кылаштап турар. "Шын" редакциязы-биле чугаалаштым, корреспондентилеп шыдаар сен бе?" деп мыйдыг. "Шын" солунун редакторлары О.А. Долгар-оол, Д.О.С. Берзи суглар-биле чугаалашканы мени аана ажылдар кылдыр дугурушкан кижигу-бам ол чүве-дир. Удаваанда редактор О.А. Долгар-оол партия обкомунче депшип чоруй барган. Мен баштай чага кылдынгем, оон соода културга кылдынгем корреспондентилеп турган мен. Ынчан солунун ажылдакчыларында аныяа-даа, улуу-даа бар турган. Мээң кады ажылдап турган өөрүмден дык хөй кижилер бо хүн аравыста чок. Олар кончуг-даа таланттыг, мергежилдиг журналистер турган, дөржүлганы улуг Д.О. Берзи, М.Н. Ляндуп, Б.Д. Хөвемей олар "Шын" солунга редакторлар чораннар. Чогаалчылар Б.Д. Хөвемей, С.К. Самба-Ляндуп, С.Ө. Тамба, Т.Кызыл-оол, оолдурдукчулар Сергей Кызыл-оол, Монгуш Толчаа, аана-ла хүндүткел-биле "башкы" деп адырарыс А.Алдын-Херел болгаш оон-даа өскелер-биле кады ажылдап чордум. Устүнде алаан өөрүм бо хүнде бистин аравыста чок, ынаыг-даа болза оларга мөгөөр, тейлээр ужурул мен. Чүге дээрге олар мээң башкыларым, дагдыныкчыларым-дыр.

"Шын" солун редакциязын коллективинден бо хүнге чедир ажылдап-даа, хүндүлүг дыштанылгада-ла чурттап чоруур кижилерни сактырга өөрүнчү. Оларга М.Д. Кара-Тонуг, О.А. Долгар-оол, О.Х. Пееен, А.Х. Аир, тыва улустун чогаалчы К.Э.К. Кудажы, редактор В.С. Шаравин болгаш оон-даа өскелер хамааржыр. Бир-ле катап чайын бир хүннерин бирээзинде (1954) мени редактор кел-

дээр сен, чеже аана кылаштап турар. "Шын" редакциязы-биле чугаалаштым, корреспондентилеп шыдаар сен бе?" деп мыйдыг. "Шын" солунун редакторлары О.А. Долгар-оол, Д.О.С. Берзи суглар-биле чугаалашканы мени аана ажылдар кылдыр дугурушкан кижигу-бам ол чүве-дир. Удаваанда редактор О.А. Долгар-оол партия обкомунче депшип чоруй барган. Мен баштай чага кылдынгем, оон соода културга кылдынгем корреспондентилеп турган мен. Ынчан солунун ажылдакчыларында аныяа-даа, улуу-даа бар турган. Мээң кады ажылдап турган өөрүмден дык хөй кижилер бо хүн аравыста чок. Олар кончуг-даа таланттыг, мергежилдиг журналистер турган, дөржүлганы улуг Д.О. Берзи, М.Н. Ляндуп, Б.Д. Хөвемей олар "Шын" солунга редакторлар чораннар. Чогаалчылар Б.Д. Хөвемей, С.К. Самба-Ляндуп, С.Ө. Тамба, Т.Кызыл-оол, оолдурдукчулар Сергей Кызыл-оол, Монгуш Толчаа, аана-ла хүндүткел-биле "башкы" деп адырарыс А.Алдын-Херел болгаш оон-даа өскелер-биле кады ажылдап чордум. Устүнде алаан өөрүм бо хүнде бистин аравыста чок, ынаыг-даа болза оларга мөгөөр, тейлээр ужурул мен. Чүге дээрге олар мээң башкыларым, дагдыныкчыларым-дыр.

Спортчу мөөрейлерге, эртемге, уран чүүлге чогаалдык чедикшилер дээр база кедээ ажыл-агыйнын ажылдакчылары мөгелерини шанналышка шыкаш улуг шанналыш чүгө тургузуп болбайлы? Ылангыя кедээ ажыл-агый сайзыралында бистин ижер-чир аш-чемивис үнүп турар. Эң эки тараага, эң эки малчын машинанын дүлгүүрүн тыпсып шаннаса канчар баар деп. Ажыл, амыдыралыста бүгү чүвени аскай бербес кылдыр депнеп көөрү чугула-дыр ийин. Арат чонуу аштаарын, чир чемивис арбын болуун деп богай болза, кедээ ажыл-агыйже улуг кичээнгейни улгайтып чугула. Тараавыс, элдин бэрде, чон өөрүшкүлүг, хыры тодуг чоруур. Тараа-даа тарырынга, мал-даа азыраарыга бистин нер левисээривис четчир, харын-даа артып турар. Чөр-чөлдө удуруткучу дарга-бошкарлар чогаалдыкчы езу-биле, ак сеткил-биле бүгү чон-биле демнежи ажылдаар болза, чоп бурунга сайзыраваас деп. Хоойлу-дүрүмнү күүселдезини кошкан ажылга, чонну чеже мегелээр? Оон-чөвө чегелештир корум-чурумну шыныгыраас эки.

Амгы үеге улуг-бичи кижилерин арагаже экономистер санап турар, а херек кырында ол болдунмай турар. Чартык азы бир чыл хире болгаш негдинни өртөз бадар болза, а иччан рубльдин үне чокталышыккын демнежи болур. Ол 1998 чылдын негдиннег шык болбас-даа болза, бодуун чонун амыдыралыга аар уруктарлыг болуру чугаажок. Мону болдурбазын талазы-биле РФ-тин Чазак, Төп банк немелде хемчеглерин ач чорудуп эгелер берген. Оларнын кол сорулгазы чурттуг национал валюта рубльдин турум чоруун чедип алыры хандыры бар болуп турар.

Мон мурнунда чылдарда валюта бистин чуртувуска дык эвээр турган болза, бо чылдын эгезинде бээр ол артыкшылыг болуп турар РФ-тин Чазак даргазы М.М. Касьяновтун чугаалал турары-биле алырга. Төп банкыда валютаны курылыгы бо чылдын январь 1-де 12,3 млрд доллар турган болза, ам 21 млрд доллар четкен, 6 айнын ишинде 9 млрд доллар чедир өскөн. Бо дээрге чурттуг социал-экономиктиг хөгжүлдезинге улуг базым, ону чүгө-ле чептуг ажылдары чугула. Сөөлү үеге даштык чурттарже үндүр сазып турар нефть продуктуларынын үндүрүн улгайттырылгандан болгаш өскө-дөз дээш хемчеглерин алганын валютаны көүдөз.

РФ-тин Чазактын талазында ач чорудуп турар хемчеглерге дүштүр Курене Демзинин талазында дагы хемчеглерин бербейн баар таварылгалар бар. Бензинин акцизинге салган акшаны дык кызырган болгаш саарылгада номчаан, аана 1096 кижилер одуржуп киришкенер. Тыва раялга бир удаа өртке удур дамчыдылга кылганы мактасанчы. Өрт кезээнин ажылдакчылары 51 үнүшкүнерни организаастаан. А меге дүрүзээнин динназышыкчылар 7 катап болган.

Өртке удур ажылдар 3 автомашина, "Урал" деп мотоцикл бар. Ол техникаларын ажалдаан улуг чолаачы Андрей Шойдууча, чолаачылар Рома Чоолу, Сайын-оол Санчат, Сергей Чоуу эң эки чоруур. Даянык байдалга тургусканын офицер сосакны чоргалар чорурлар.

Мотор ТИРЧИН, кедээ бижикчи.

Хыналданы күштедирген

Өрт амы-тыг-даа, амыдыралга-даа айыылды болдурп болурун кизи амгыткан билгир. Бойдузук мерген угаанын араатаннар аймак дилги, бөрүлөр болгаш одылор баш удур эскерип билип коорлар. А черлик хаваннар монгуш арга-эзимнерин кагаш, ажык аяңнар, мал-маганын ховуларже бөлүк-бөлүү-биле үнүп келсе, хагаралды кылып, чүге деп айтырыгы эр езу-биле сайгыры көзө ортык эвес.

Каш шак эрткенде оон билдирмес көжүшкүнүн караан-биле көрүп каар силер. Өрт! Хай-халаптан бойдузук амылгы амытанары дескен-дир деп чүвени эскерип каар бис. Кижилер бүгү-ле дирит чүведен дүрген угаанында болза, баш удур угаан билишкни чок болганы хомуданчыг. Өрт кыва берген болза, ыяп-ла озаалда хөдөлди эгелээр азы медээредир арагаланыннан, даназынын оуду азы одаанын оду өжүр-бээнинден когаралдыг өрттерни өскүткен дайзыннар болу берилээр чажыт эвес. Серемчилде чогундан чырдыр ок аткан азы бажын-балгадывска от-көс шаккаш, электери тогун чөптүг эвес ажылгаанынванстан өрттерни кыпсылтар херечи болур араг-хамаатылар бис. Моон чибези Самгалдайын №15 өрт кезээнин дайынчылары бадтыкан...

2000 чылдын бирги чартында 6 өрт болган. Ний-ти когаралдын түнү 63900 рубль четкен. Эрткен чылдын 5 өрт болган. Өрттерин хып үнген чылдаганын арын тодараткан. Хамаатылар от-биле оварымыча чогундан болгаш электери дузатарын шын эвес кошканын анык-халап болулушаан. База чижек, Промышленная 13 дугарлыг бажы ээзи Марина Аралды серенгиле серемчилел чок шахканындан 3 аал чурттаар эрги бажын дозуу-биле хужкталган болгаш 21000 рубльдин когаралынга таварыштырган.

Самгалдайын №15 өрт кезээнин өртчүлери 6 айлар ишинде 111 объектилерин өртке удур хыналданы чоруткан. Албан черлеринин удурткучулары 1445 хажыдышыкчыларны кылганы илереттинген. 16 удурткучулар 959 рубльдин торгалык оонаган, 10 кижиге сагындырып берген. Өртке удур байдалы багай 12 албан черлерин хагдырган. Удурткучу даргалар өрт өжүрүр дерит-херекселдерин четчелээр болгаш өртке удур дүрүмнерин негелдезинге дүштүр ажылдары негетинип келген. Өртчүлөр чон ортузунга 71 лекция-беседаларны

Оон ынай өрге-күске-даа болза оран-савалыг чүве ынаан. Чуртталга бажынары-биле хандырылга—бир дугаар көөр ужурул айтырыг-дыр. Чуртталга чер чокта ажыл-даа ажыл эвес, дык чок болур дээрзин угаанын кижилеривис билип турар ирги деп. Бир дугаарында кижилер дээш сагыш човаан дээш... Бажын хужудул деп, та чүзү чүве ол, күрүнегин турсакалаштырып тудуп каан бажынары салып, чарып-ла турар. Боттарынын күжү-биле тудуп алган-да шыкаш. Бо-ла хилинчектиг байдал мени солунга бижирин албадатты. Ам чүгө кедээ амыдыралды сонуурган көөр болза эки деп болаар мен. Кижинин-даа, малдын-даа бажы кызылдып турары илден-дир.

Дорый МОНГУШ, Кызыл хоорай.

Чоокка чованчыг...

Өскүссүрөөн автовокзал

Чонун аргыжылга өрттөди автовокзал дугайында шугумчулук мажаралыгы "Шын" болгаш өске-даа солуннардын номчаан мен. Ылангыя Чогаана хоорайнын автовокзалы дугайында Сөөлү үеге, тодаргалыгдарга, 1995 чылдан эгелеп бо үеге чедир район тепперинде аргыжылга өрттөөлөр — автовокзалдар буурап дүжүл, хагдынып, ажылдаанын турарына чон тарзынмай, хомудал чугаалашып турарында чөп. Чонун караа көсүкү база эскеринчел дээр бис. Ынчангаш маана хамаарылгалы албан организаация дарга-бошкарлары чонун чөптүг негелдезин чүгө тооп көрбей турары! Ылангыя төптө, Кызыл хоорайныста аргы-силги, чарик, делем, чаа автовокзалынысты каналы чылдаган-биле "хоолу каапкыч", эрги автовокзалдан чонун аргыш-

Самч-оол СЕГБЕВИЧ, Тээли суур.

Шеригже келдиришкни Көргүзүт хоомай эвес

Бистин Чөөн-Хемчик кожууну шериг комиссарида чыл санында-ла ийи ээлчег-биле чаксы, күсү үегерде нийтизи-биле 160 хире шериг назылы оолдарны чурттуг яны-бүрү шериг кезектеринче чорудуп колган. Бо чылдың баштайгы чартында шериг комиссарида 1981-82 чылдарда төртүтүнгөн 84 хире шериг баар назылы оолдарны чоруткаш, боттарынын негелде-планын ажыр күүсеткенер. Шериг баар назылы оолдар-биле холбошкан ийги салбырын ажылыны дугайында маана таныгы көрөлинер.

Ол ийги салбырын начальниги Лира Сегбеевна Монгуш, салбырын учет-отчетдун харыштал харысалгалыг ажылдакчы Чечена Николаевна Сат болуп турар. — Эрткен чылдын негелде-планын чаксы-даа, күсү-даа чылдагы үезинде ажыр күүсеттис. 1999 чылдын бирги чартында 80 кижичи чыыр планын олаалдыг тургаш, ону 94 кижичи чедир Чыраа-Бажы суму чагыргалары-дыр. Кожуун төвү Чогаана хоорайда оолдарны шеригже келдирип талазы-биле чоруттуруп турар ажылдары айтырдым.

— Бо хоорайдан дык хөй оолдар шериг ийичилегинге келбээр. Оон тодаргалыг чижээ бо-дур: Полянда кудумчузунун №23 бажында чурттап турар Саян Ховалыг, Салчак Токка 4в-де Орлан Түлүш, Колхозная 9-та Ас Монгуш, Зеленая 15-те Мерген Монгуш, Октябрьская 53-те Артем Монгуш, дээр оон-даа өске кудумчуларда, бажынарада чурттап турар оолдар ийи-үш-даа удаа келдирип, келбей турарлар. Ол чүд ыкчыл? Бо дээрге хоорай чагыргазын кошканы ажылдыр. Бир эвес бо оолдар ше-

риг албанындан ойталаар болза, кеземче херезинге оонажыры-даа чугаажок — деп, Лира Сегбеевна сагындырып орду 1999 чылда калдык-калдыг чедикшинерлиг болганыга Лира Сегбеевна база доктады Бистин бо салбырын начальниги ийчан Елена Владимировна Шубина турган. Кызымак ажылы дээр республиканын шериг комиссариатынын хүндүлүг бижиле-биле шаптанган. Ол ам Кызыл хоорайнын шериг комиссариатында ажылдай берген. Бо-ла кожуунун шериг комиссариатынын комиссари, капитан Александр Александрович Усольев бо-дур даанган ажылынга бөдөн харысалгалыг, кызымак чоруу-биле база-ла эки ажылдыг деп үнелеткеш, республиканын шериг комиссариатынче депшиэн. Эрткен чылдын планын олар ажыр күүсеткенер. Чурттуг яны-бүрү шериг кезектеринче нийтизи-биле 160 кижичи чорудар тургаш, а ону херек кырында 178 кижичи чылдыр ажыр күүсеткен. Ынчангаш Чөөн-Хемчик кожуунун шериг комиссариатынын көргүзүлгери коомай эвес. Александр МОНГУШ.

Шар-үе бергедээ, канчап чурттаар, кайже киле бээр-ле дийр. Мен 73 хардыг кадай мен. Удузун канчаар чурттап турарын караам-биле көрүп, кулаам-биле дыннап чор мен. Делегейде кижилерден угаан-сарылыг чүве чок деп, чүвени кижилер билди турган. Бир эвес аныяк турган болзумза, бо үе кончуг-ла тааржыр. Тайга үнгөш, аргы агаарын тыннып, оран-чуртунун чараш-чагайын кайгап чораш, кат-чимизин, тооруун чып алгаш, акаша-мөңгүге чедирип алгаш, бергедээр хамаанчок, байып болур мен.

